

AJKAY ALINKA

**„...INT AZ ÜDŐ, HOGY EMLÉKEZNÉNK MEG,
HOGY MAGYAROK VAGYUNK”
(Az 1807-es országgyűlés nyelvi vitái és a követutasítások)**

A nyelvújítás előtti korszakot áttekintve láthatjuk, hogy a nyelvkérdés legalább annyira politikai ügy, mint irodalmi. A magyar nyelv jogaiért folyó küzdelem párhuzamosan zajlik mind politikai, mind irodalmi színtéren. A két fórum találkozik ugyan néhol, de alapvetően mégis két különböző személyekből álló csoportosulásról beszélhetünk. Ám ebben az időszakban minden összefügg a politikával, a politikának pedig a legfőbb fóruma az országgyűlés, ezért kézenfekvő, hogy a diéták nyelvi vitáit és törvényeit vesszük vizsgálódásunk alapjául.¹

Nagyon röviden áttekintve a nyelvkérdéssel kapcsolatos korábbi intézkedéseket és törvényeket, a folyamat kezdete 1784. május 11-e, amikor II. József nyelvrendeletét, amellyel a németet teszi hivatalossá a latin helyett, kihirdetik a magyar rendeknek. Az uralkodó kemény szavakat használ, amikor azt mondja, hogy „holt nyelvnek, minő a latin, a közügyekben való használata arról tesz tanuságot, hogy a nemzet még nem érte el a felvilágosodás bizonyos fokát; arról tanuskodik, hogy vagy nincs a nemzetnek saját nyelve, vagy a polgárok nem tudnak azon írni és olvasni... Ha a magyar nyelv volna Magyarországunknak és kapcsolt részeinek, valamint Erdélynek általános nyelve, akkor lehetne hasznát venni a közügyek vitelében; de, mint ismeretes, a német és a szláv nyelv sokféle dialektusával, valamint az oláh annyira használatos, hogy a magyar nyelv nem tekinthető általánosnak.”² Ez az a pont, amelytől fogva a magyar nyelv ügye *politikai üggyé* válik, amellyel foglalkozni kell.³ A nyelvrendeletet három év alatt bevezették, de József 1790. január 28-án, a halálos ágyán végül visszavonta. Az új uralkodó, II. Lipót 1790 júniusának elejére összehívta a koronázó országgyűlést, mégpedig évszázadok óta először Budára, azzal a nem titkolt céllal, hogy megnyerje a magyar rendeket. II. Lipót engedékenységből született meg tehát az első törvény a magyar nyelvvel kapcsolatban, az 1790/16. törvénycikkely: *Hogy a nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használ-*

¹ Külön köszönettel tartozom Soós Istvánnak értékes tanácsaiért.

² Saját fordításában idézi KOVÁCS Vidor, *A magyar nyelvnek jogaiba iktatása 1790–1844*, Esztergom, 1900, 4.

³ A nyelvrendeletéről és a vármegyék reagálásáról a rendeletre lásd SOÓS István, *II. József német nyelvrendele-
lete és a „hivatalos Magyarország” = Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*, szerk.
BÍRÓ Ferenc, Bp., 2005, 261–301.

*tassék, a magyar nyelv pedig megtartassék.*⁴ Ebben az uralkodó biztosítja a karokat és a rendeket, hogy bármiféle ügyre nézve idegen nyelv nem fog használatni, a magyar hazai nyelv terjesztésére pedig az iskolákban (a gimnáziumokban, az akadémiákon és a magyar egyetemen) külön oktató lesz. Mivel a nyelvkérdés természetesen szorosan összefügg az oktatás ügyével, ezért a magyar nyelvvel kapcsolatos intézkedések nagy része az iskolai nyelvtanulásról szól. A magyar nyelv tanulása ekkor még nem kötelező, a tanár csak azok számára nyújt segítséget, akik önszántukból szeretnék elsajátítani a magyart, vagy a már meglévő nyelvtudásukat igyekeznek tökéletesíteni.⁵

Ugyanezen az országgyűlésen alkották meg az 1790/67-es törvénycikkelyt is, amely kimondja: *A közpolitikai és bírósági ügyeknek s más tárgyaknak, melyek az országgyűlésen nem voltak bevégezhetők, rendszeres kidolgozására bizottságok rendeltetnek és megbízottak neveztetnek ki.*⁶ Ezzel a törvénycikkellyel tehát kilenc regnicularis deputatio, azaz rendi bizottság föllállítását határozták el. Ez azért különösen lényeges, mert ezeknek a bizottságoknak volt a feladata az országos gravamenek, azaz sérelmek ügyének földolgozása, a reformtervek és a törvényjavaslatok előkészítése a következő országgyűlésre. Ezen bizottságok egyike a *deputatio in re litteraria*, a művelődési és tanügyi bizottság volt, amely 1791 és 1793 között működött.⁷ Elnöke Ürményi József, királyi személynök, az országgyűlés alsótáblájának akkori elnöke volt. Mária Terézia korábban őt bízta meg a tanügyi reform kidolgozásával, s ezen előmunkálatok nyomán 1777. augusztus 22-én adták ki az első nagyszabású hazai pedagógiai kiadványt, a *Ratio Educationist*, vagyis *A nevelésnek és az egész tanügynek rendje Magyarországon és kapcsolt tartományaiban* című munkát. Ezek a bizottságok azért is meglehetősen fontosak, mert szinte az összes elkövetkező országgyűlésen (még 1825-ben is) sérelmezik a rendek, hogy a bizottságok által kidolgozott reformtervezeteket meg sem vitatták.

A következő, 1792-es országgyűlésen – amely ugyancsak koronázó volt, hiszen meghalt Lipót, és fia, I. Ferenc lépett a helyére – szintén született törvény a magyar nyelv ügyében, az 1792/7.: *A magyar nyelv tanításáról és használatáról.*⁸ Ez a törvénycikkely kimondta, hogy a magyar nyelv az ország határain belül az iskolákban rendes tantárgy legyen, hogy ilyen módon bizonyos idő eltelté után lassanként közhivatalt csak olyanok nyerjenek, akik egyéb tanulmányaik mellett azt is bizonyítvánnyal tudják igazolni, hogy ismerik a hazai nyelvet. A közigazgatás nyelvének dolgában pedig a király engedélyezi, hogy a témával foglalkozó deputatio a következő országgyűlés elé terjessze azt a javaslatot, hogy a helytartótanács a hozzá magyarul író törvényhatóságoknak magyarul válaszoljon.

⁴ *Corpus Juris Hungarici / Magyar Törvénytár 1000–1895*, Millenniumi emlékkiadás, 1740–1835, Bp., 1901, 163.

⁵ Az iskolai nyelvvoktatásról legújabbán lásd MARGÓCSY István, *A magyar nyelv jelenléte a 18. századi iskolázásban: Adattár az iskolai nyelvvoktatás történetéhez = Tanulmányok...*, i. m., 71–153.

⁶ *Corpus Juris Hungarici*, 203–215.

⁷ A bizottságról bővebben HOÓS Éva, *Az 1790/91-es országgyűlésről kiküldött közművelődési bizottság tevékenysége az akadémiák, egyetem, népoktatás, konviktusok, és leánynevelés kérdésében. (1791–1793)*, kandidátusi értekezés, 1994 (MTAKK).

⁸ *Corpus Juris Hungarici*, 245.

A következő rendelkezés 1796. június 4-én jelent meg, amelyben a helytartótanács elrendelte, hogy a magyar nyelvet tanuló diákokat félévente külön osztállyal kell minősíteni magyar nyelvből.⁹

A magyar nyelv ügyében való továbblépésre ezután csaknem tíz évet kellett várni. Végül az 1805-ös diétán megalkották a 4. törvénycikkelyt: *A magyar nyelv használatáról*.¹⁰ Ebben elsősorban az előző törvények foganatosítását ígéri az uralkodó. Ezen kívül az első paragrafus kimondja, hogy a király elé küldött országgyűlési felterjesztések – a félreértések elkerülése végett – hasábosan, latin és magyar nyelven készüljenek. A második paragrafus azt engedélyezi, hogy a magyar királyi udvari kancelláriához a felterjesztéseket latinul és magyarul is meg lehessen írni. A harmadik pedig, hogy a magyar királyi helytartótanáccsal is lehet magyarul levelezni, valamint a törvényszékeken és a perekben is használható a magyar nyelv. A negyedik paragrafus azt mondja ki, hogy a neki magyarul író törvényhatóságoknak a helytartótanács köteles magyarul válaszolni, de a királyi Curia még nem kötelezhető erre. A törvények foganatosításának eredményét az oktatásban az 1806-os második *Ratio Educationis* jelentette. Ebben a tanügyi reformban a latin mellett már a magyar nyelvnek is jelentős szerep jutott az oktatásban, s az is látható, hogy ez az a törvény, amelyben – az oktatás mellett – a politika terén is jelentős előrelépés történt a magyar nyelv terjesztését illetően.

Mindenki várakozással tekintett tehát a következő országgyűlés elébe, mindenki reménykedett, hogy most valami igazán jelentős történik majd a nyelvkérdéssel kapcsolatban is. Itt van ugyanis a lehetőség, a politikai fórum, hogy végre törvényes formát lehessen adni sokak akaratának.¹¹

Úgy tűnt, a nyelvügy lassan bekerül a köztudatba is, s egyre többeket kezdett érdekelni. 1807. április 1-jén meghalt Révai Miklós, akinek már a személye is a magyar nyelvet, a nyelvtanítást juttatta az emberek eszébe, halálával pedig megüresedett a magyar nyelvi lektori állás az egyetemen. Az utódlás kérdése igen sokakat foglalkoztatott. Kulcsár István, Czínke Ferenc és Horvát István pályáztak meg az állást, míg végül Czínke ültetett bele Révai megüresedett székébe – a közvélemény nem kis elégedetlenségére.

Az 1806-os *Ratio Educationis*, mellyel jelentős előrelépés történt a magyar nyelv ügyében, azt a nyelvtanítási gyakorlatot fejlesztette tovább, hogy a tanár a latin nyelv magyarázata során az alsóbb osztályokban a kezdő tanulók anyanyelvén tanított, s csak később, fokozatosan tért át a latin nyelvű magyarázatra.¹² A második *Ratió*ban a magyar

⁹ MÉSZÁROS István, *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948*, Bp., 1988, 66.

¹⁰ *Corpus Juris Hungarici*, 325–327.

¹¹ A korszak történelmi eseményeinek összefoglalásához lásd WERTHEIMER Ede, *Ausztria és Magyarország a tizenkilencedik század első tizedében*, I–II, Bp., 1890; BENDA Kálmán, *Az udvar és az uralkodó osztály szövetsége a forradalom ellen = Magyarország története, 1790–1848*, szerk. VÖRÖS Károly, I, Bp., 1980, 425–471; DOMANOVSKY Sándor, *József nádor élete*, I–II, Bp., 1944; WERTHEIMER Ede, *Az 1807-ik évi magyar országgyűlés*, Századok, 1896, 293–309, 394–412; POÓR János, *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815*, Bp., 1988; Uő., *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12*, Bp., 2003. Valamint politikai háttérének és röpiratirodalmának áttekintésére lásd SZEKFÜ Gyula, *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848*, Bp., 1926, 7–104.

¹² MÉSZÁROS, i. m., 67.

már nem csak egy volt a többi segédnyelv között, hanem kiemelt szerepet kapott, még ha nem is lett külön tantárgy, így nem csoda, ha a nyelvkérdés tárgyalásának történetében a rendek éppen a magyar nyelv iskolai oktatásáról folytatták a legparázssabb hangú vitákat. A 40. §-ban olvashatjuk, hogy törekedni kell „a hazai nyelv művelésére is, erre int Európa műveltebb nemzeteinek példája. Bizony, elfajzott természetűek lennénk, [...] ha az anyanyelvet gondoskodásunk utolsó helyére tennénk. Ezért teljes igyekezettel arra kell törekedni, hogy a magyar nyelv oktatása a többi tantárggyal együtt fokozatosan haladjon előre.”¹³

A nyelvkérdés mélyebb megismeréséhez nagyban hozzájárulhatnak az eddig kevésbé vizsgált követutasítások. A Magyar Országos Levéltárban az 1807-es évből 41 darab követutasítást találtam.¹⁴ Ebből 20 latin nyelvű, 21 pedig magyar nyelven íródott. Hosszúságuk a 4 oldalas rövidebb összefoglalástól a 31 oldalas, kimerítő részletességűig változik. (A hiányzó néhány utasítás esetleg a megyeszékhelyeken található majd meg.) A 41 követutasításból 16 foglalkozik külön a magyar nyelvvel, ezek közül csak kettő az, amelyik elutasító: Turóc és Liptó – melyek szinte homogén szlovák vármegyék. Gyakorlatilag egyformán tiltakoznak az 1805/4. törvény ellen, mivel nem tudnak magyarul; sem használni, sem bevezetni nem tudják ezt a nyelvet. A magyar nyelvet támogató 14 követutasítás között mindössze két dunántúli vármegyét találunk: Komárom és Zala megyét. Egyébként nem csak a nyelvkérdés esetében figyelhető meg, hanem a politikai élet egyéb területein is, hogy a dunántúli vármegyék sokkal kevésbé harciasak, mint a hangadó tiszaiak. Természetesen a dunántúliak között is lehet találni radikális, reformer szellemű politikust. Erre a legjobb példa a soproni második követ, Felsőbüki Nagy Pál, aki ezen a diétán tűnt fel kivételes szónoki képességeivel – és csak később, a reformországgyűlések idején mérséklődött konzervatívvá –, ekkor még a reformokat hevesen követelő irányzathoz tartozott.¹⁵ De említhetnénk ugyanígy a Zala vármegyei Bezerédy Ignácot vagy a Vas vármegyei Bezerédy Györgyöt¹⁶ is. Az igazi hangadók mégis a tiszai kerület vármegyéinek követei voltak: Zemplén, Szatmár, Sáros, Borsod, Bihar stb. De még a hangadó vármegyék közül sem mindegyik említi meg követutasításában a nyelvkérdést. Viszont találkozhatunk olyan esettel is, hogy egyes, nem magyar többségű vármegyék is kardoskodnak a magyar nyelv bevezetéséért: pl. Krassó, Ung, Hont, Nyitra, Torontál. Az ilyen esetekben természetesen arról lehet szó, hogy az egyes vármegyei hivatali emberek akarata tükröződik az utasításban. Ez tendenciaként is megfigyelhető: nem annyira a

¹³ *Ratio Educationis: Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása*, fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta MÉSZÁROS István, Bp., 1981, 245.

¹⁴ MOL, I 58, I. csomó. Az anyag összesen 547 lap terjedelmű.

¹⁵ Felsőbüki Nagy Pálról lásd CSENERGY Antal, *Jellemrajzok*, Bp., 1898, 3–26; BARTA István, *Felsőbüki Nagy Pál és a bécsi kormány*, Századok, 1963, 747–779.

¹⁶ Bezerédy György jegyzeteket írt erről az országgyűlésről, amelyekből megtudhatjuk, hogy ekkor lehetett először találkozni határozott pártcsoporthasulásokkal, amelyek természetesen nem a mai értelemben értendők, hanem a hasonló érdekű, érdeklődésű és vérmérsékletű emberek közösségét jelentették. Bezerédy György jegyzeteit Marczali Henrik közlésére hivatkozva idézi WERTHEIMER Ede, *Ausztria és Magyarország a tizenkilencedik század első tizedében*, II, 256–257.

népakarát, mint inkább egyes személyek, egyéni politikai karrierszándékok befolyásolják a nyelvügyet is – mint egyébként annyi mást is a politikában.

A nyelvkérdésre vonatkozóan a követutasítások a következő témákat említik:

1. a polgári és a törvényes dolgok magyarul folynak a különböző fórumokon (Kras-só, Ung, Borsod, Nógrád, Hont, Zemplén, Csanád, Torontál);

2. alakítsunk a nyelvművelésre és a tudományok virágzására egy tudós társaságot (Szabolcs, Zala);

3. a nevelés, az oktatás esetében hangsúlyosabb legyen a magyar nyelv (Szabolcs, Komárom, Hont, Bács és Bodrog, Nyitra);

4. a katonaságban behozattassék a magyar nyelv (Békés).

Nagyon sok vármegye említi meg, hogy az 1790–91-ben kiküldött deputatiók munkáit még mindig nem tárgyalták. Még azok a megyék is sérelmezik ezt, amelyek a nyelvről esetleg nem szólnak külön (pl. Tolna, Győr, Csongrád, Vas, Pest). Pest vármegye követ-utasítása egyébként azért is figyelemreméltó, mert feltűnően alapos. Hosszan, részletesen elemzi a különböző témákat. A nyelvkérdésről nem tesz említést, noha tudjuk, hogy az első követe Szentkirályi László, a nemzeti reformirányzat egyik fő szószólója, a második pedig Ottlik Dániel, aki részt vett a *Tiszti-szótár* elkészítésében, az előszót is ő írta.¹⁷ A követutasítás viszont külön cikkelyben említi a *Ratio Educationis* fontosságát.

Amikor a rendek elkezdik a nyelvi vitát az országgyűlésen, pontosan e négy témakör kerül elő: azaz a politikai fórumok és a törvénykezés, a tudományok, az oktatás, vala-mint a katonaság nyelvének kérdése.

Amint az előre várható volt, az 1807-es országgyűlésen minden addiginál jelentősebb küzdelmek zajlottak a magyar nyelv ügyében. Ezt a diéta alaphangulatának hevességével is magyarázhatjuk, hiszen látható, hogy a téma súlyát tekintve, a többi kérdéshez viszonyítva, mégsem volt olyan jelentős. Az áprilistól decemberig tartó diétán ugyanis 95 alkalommal ültek össze a státusok és rendek, s mindössze hat ülésen esett szó a magyar nyelvről. Ráadásul az uralkodó az összes, a nyelvkérdéssel kapcsolatos törvényjavaslatot elutasította, tehát gyakorlatilag valójában nem történt az ügyben semmilyen előrelépés. Mégis jelentősnek minősíthetők az ezen a diétán történtek, hiszen itt lett volna végre a lehetőség s ez lett volna az a politikai fórum, ahol jelentős előrelépést lehetett volna tenni a nyelvügyben, valamint a későbbi országgyűlések nyelvi vitáiban tulajdonképpen az ekkor, az 1807-ben elhangzó érveket ismételte mindkét fél, az ellenzők és a pártolók is.

Az sem utolsó szempont a nyelvkérdés jelentőségével kapcsolatban, hogy a bécsi ud-var milyen heves ellenszenvvel viseltetett a dolog iránt. Mindezt az is bizonyítja, hogy ez volt az az országgyűlés, amelynek a nyelvi küzdelmei olyan hatással voltak az udvar-ra, hogy elhatározták, további intézkedéseket tesznek a hangadók lefűlélésére. Az ural-kodó főtanácsadója ekkor a fölöttebb magyarellenes Anton Baldacci¹⁸ volt. A diétán a

¹⁷ *A tisztbéli írásmódnak saját szavai*. Mellyek t. Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült vármegyék rende-léséből öszveszedettek, Pest, 1806.

¹⁸ Baldacci kabinet tanácsosnak az uralkodóval való viszonyát Napóleon így jellemezte: „A császárnak egyáltalán nincs akarata, mindig annak a nézetén van, aki utoljára beszélt vele és ezért azok, akik hatásukat rá

császár talán még meg sem tartotta a záróbeszédét, amikor ugyanezen a napon, december 15-én, Baldacci már megírta jelentését arról, hogy Sumeraw rendőr főnök fölterjesztése alapján javasolják, hogy a magyar nyelvnek a közigazgatásba való bevezetéséről írjanak ki pályakérdést a tübingai Cotta könyvkereskedés nevében. Szekfü Gyula szerint ez szolgálat mintát arra, hogy „miként lehet a nyelvügyet rendőrileg kezelni.”¹⁹ 1808-ban tehát a bécsi kormány által sugalmazott provokatív szándékkal a tübingeni Cotta könyvkiadó az Allgemeine Zeitungban pályázatot hirdetett, amelyben arra a kérdésre kellett választ adni, hogy lehet-e Magyarországon hivatalossá tenni a magyar nyelvet.²⁰ A pályázattól kettős eredményt is remélhettek a kormánykörök. Egyrészt azt, hogy a beérkező pályamunkák kimutatják majd, hogy a magyar nyelv használhatatlan a közigazgatásban, és így ezt a kényes problémát akár el is lehet felejtetni. Másrészt viszont a tudományos és az irodalmi köntösbe öltöztetett politikai írárok leleplezhetik íróikat, így az egész rebellis szervezkedés napvilágra kerülhet, mivel a pályázat kiírásának körülményei majd nyilván elaltatják a nevezők éberségét. Mindenesetre a pályázokat nem riasztotta el a rendőrminisztériumi szándék, összesen huszonegy pályamunka érkezett be. Kazinczy mellett – többek között – pályázott még Döbrentei Gábor is. Ez a terv azonban nem hozta meg a kívánt eredményt, így a pályamunkákat elsüllyesztették a bécsi belügyminiszteri levéltárba, s onnét csak a 19. század végén kerültek elő.²¹

Az is megállapítható, hogy ebben az időszakban az irodalom és a politika még nem fonódott össze olyan szorosan, hogy az irodalmi közakarát valamiféle politikai megerősítést generálhasson.

Az irodalmi élet feje, Kazinczy természetesen folyamatosan kap híradásokat a diétáról, bár panaszkodik, hogy mostanában milyen kevés hír jut el hozzá. Fő hírforrása a zempléni második követ, Dessewffy József.²² Kazinczyt amúgy nagyon érdekli a diéta, Vay Miklós esetével különösen sokat foglalkozik,²³ de legfőképpen Nagy Pál személye

mindig érvényesíteni fogják: Baldacci és Stadion”, az akkori külügyminiszter. Károly főherceg már 1806 elején azt írta a nádornak, hogy „mindent kivétel nélkül Baldacci csinál. Hogy ez a kizárólagos befolyás üdvös lehet-e, azt Te, aki az ügyek intézéséből ismerheted őt, bizonyára jobban ítélnéd meg, mint én.” Idézi DOMANOVSKY Sándor, *Józsefnádor élete*, I, 434.

¹⁹ SZEKFÜ, i. m., 72.

²⁰ A pályázat kiírásáról lásd HEINRICH Gusztáv, *Kazinczy Ferenc tübingai pályaműve a magyar nyelvről*, Bp., 1916, bevezetés.

²¹ Bővebben lásd FRIED István, *Elfelejtett részletek Kazinczy Ferenc magyar irodalomtörténetéből*, ItK, 1991, 597–605.

²² Az országgyűlés áprilisban kezdte meg működését, s Kazinczy már májusban azt írta Cserey Farkasnak, hogy „a’ Diétáról semmit nem hallunk, csak azt, hogy Vay Jósefet és Péchy Imrét a’ vad ifjuság kipszegeté, ’s az én kedves kis Gróf Desőffym és sok fiatal Ablegatus, kik közt egy 22 esztendő Nagy Pali van, imádtatnak.” (Kazinczy egyébként tévedett, Felsőbüki Nagy Pál 1777 szeptemberében született, tehát a diéta idején 30 éves volt.) KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, kiad. VÁCZY János (KazLev.), Bp., 1894, V, 36–37.

²³ Kazinczy már nyáron megírta Csereynek, hogy Vay Miklóst szeretné keresztapának decemberben születendő gyermeke számára. KazLev. V, 135. – Vay Miklós generális lefokozása, majd rangjába való visszahelezése szeptemberben zajlott, és hatalmas botrányt kavart a diétán. A témáról és Vay Miklós személyéről bővebben lásd SZAKÁLY Orsolya, *Egy vállalkozó főnemes: Vay Miklós báró (1756–1824)*, Bp., 2003, 222–227; SZAKÁLY Orsolya, *Vay Miklós és az 1807. évi országgyűlés: Egy közéleti botrány családi levelek tükrében*, Fons, 1997, 301–323.

izgatja; különböző anekdotákat mesél róla leveleiben.²⁴ Amikor azonban a diéta a nyelvügyet tárgyalja (és később sem), meg sem említi, hogy egyáltalán az országgyűlésen szó esett a magyar nyelvről.

Az ország másik felében Berzsenyi ekkor írja egyik leghíresebb versét, *A' Magyarokhoz. 1807* című ódát. Feltehetően a diéta kezdetén készülhetett, mivel még bizakodó, optimista hangvételű:

Ébreszd fel alvó nemzeti lelkedet!
Ordítson orkán, jöjjen ezer veszély,
Nem félek; a' kürt' harsogását,
A' nyihogó paripák szökését

Bátran vigyázom. Nem sokaság, hanem
Lélek 's szabad nép tesz csuda dolgokat.
Ez tette Rómát föld' urává,
Ez Marathont 's Budavárt híressé.²⁵

Berzsenyi egyébként még több, a kérdést érintő ódát is írt a diéta évében, például a *Grof Szétsenyi Ferentzhez* vagy a *Felsőbüki Nagy Pálhoz, Az Országgyűlés alatt 1807.* címűeket.

Pesten élt Virág Benedek és Vitkovits Mihály, az ő körükhöz tartozott Horvát István is, akinek barátjával, Ferenczy Jánossal való levelezése éppen ezekből az évekből való.²⁶ Mivel Horvát Révai tanítványa és egyik leglelkesebb híve volt, levelezésében sűrűn előfordul édes anyanyelvünk állapota, ám hogy az országgyűlésen téma lett volna, mindössze kétszer kerül elő. Először Ferenczy – aki a híreket szállította Horvátnak – számol be arról, hogy még a diéta elején, májusban volt egy kerületi ülés, amelyen föl szólalt Vay József, és azt mondta: „Tttes Rendek. Nem ok nélkül rendelte az ország azt, hogy a' Magyar nyelv dolgaink folytatásokba bévetessék. Az volt a' fő ok, mert int az üdö, hogy emlékeznénk meg, hogy Magyarok vagyunk, kikhez illik, hogy a' haza nyelvét mindenek felöt szeresse, oltalmazza; mert a' nyelv az az egyetlen jegy, hogy a' nemzet minö nemzet. Iparkodásunk nem volt haszontalan. 37. Vármegyék dolgaikat hazánk nyelvén folytatják; de szaporodnak naponként a' többi Vármegyékben is, ki ezen nemes tzelra iparkodnak. Több Vármegyék olly hathatósan voltak a' nyelv fölvetetésén, hogy eszközök által is akarták elő mozdítani. Szótárokat készítettek. Számosak már ezen munkák. Mindenikben vagyon jó; de helytelen is. Kivánom tehát, hogy egy új Deputatzió rendeltessék, melly ezen több munkákból egyet készítene. Ezt mint ország munkáját,

²⁴ KazLev. V, 54, 134, 190–191. Kazinczy nagyjából ugyanazt a történetet meséli el Csereynek és Wesselényi Miklósnak is.

²⁵ BERZSENYI Dániel *Összes művei*, I, *Költői művei*, s. a. r. MERÉNYI Oszkár, Bp., 1979, 75.

²⁶ HORVÁT István és FERENCZY János *Levelezése*, s. a. r. SOÓS István, Bp., 1990.

rajta legyünk, hogy minden Varmegye föl vegye. Mert félek, hogy zavarodás támad együgyű nyelvünkben. Utóbb se deákok, se magyarok nem leszünk.”²⁷

Horvát István egyébként sokat kesereg nyelvünk helyzetén, például pontosan 1807-ben a naplójában említi azt az esetet, hogy amikor Ürményi Józsefet (akinek ekkoriban házitanító volt) kinevezték az ország bírójává, több vármegye is küldött neki gratuláló levelet, amelyet Horvát olvasott fel: „Midőn egy Magyar örvendő levél akadott kezébe, fel kiáltott: »Diese kommen auch mit ihren Ungarischen Nahrheiten«. El iszonyodtam ezeket halltomban, ’s keservesen szánakodtam Hazám állapotán, mellynek kormányán illy rövid látású, ’s Nemzeti nyelvöket meg vető emberek ülnének. Nem tsuda, ha minduntalan fön akadnak nálunk a’ leg szentebb iparkodások... [...] Ha Magyar ország fő Tiszte bolondságnak lenni tartja a’ Magyarúl írást: mit szölljon egy ostriai idegen anya szülte Minister? – E’nyire vagyunk még az igazi Magyar hajnal hasadtától!”²⁸

A másik alkalom, amikor szóba kerül levelezésükben a diétán folyó nyelvi vita, Horvát levelében olvasható. Ez már egy novemberben kelt levél, tehát ténylegesen az országgyűlés nyelvi csatározásainak idején íródott. Ebben ismételtén Ürményire panasz-kodik Horvát: „Ha kívánod igazán tudnod, mennyi reményt helhezhetek Uram partfogásában, nyomd fejedbe ime’ mái vatsora alatt fülembé sugták esetet: Az ország bírása [Ürményi József] Fehérvármegye követét, hogy a’ Magyar nyelv mellett voksolt, meg pirongatta. – Hogy bizzék a’ Magyar egy illetén Magyarban a’ Magyar nyelv ügyében? De e’ről mélyen hallgass, hogy fejemre galibákat ne szűlj!”²⁹

A diétán a nyelvkérdés először június 16-án került szóba. Ekkor a katonaállításról vitáztak a rendek, és azt javasolták, hogy „a’ Magyar Katonaságnál a’ Katonai dolgok Magyar nyelven folytattassanak.”³⁰ A következő alkalom, amikor a rendek elővették a nyelvkérdést, októberben volt. A magyar nyelv ügye ekkor sem számított elsődleges problémának, jelen esetben is csak akkor tárgyalták, amikor a király feleletét várták egyéb ügyeket tartalmazó fölratukra. Az általános közhangulat ekkor roppant feszült és ingerült volt, a rendek ugyanis arra a kérelmükre várták Ferenc válaszát, hogy ne oszlassa föl az országgyűlést. Baldacci talán még aktívabban írta jelentéseit a császárnak, mikor a rendek a magyar nyelv kérdését kezdték tárgyalni.

A nyelvkérdés közben párosult egy tényleges nemzeti program kialakulásával. Kidolgozóinak Vay Józsefet és Szentkirályi Lászlót tartották.³¹ A program nyelvművelő társaság, nemzeti színház és múzeum alapítását tervezte, valamint az oktatásban is a magyar nyelvet kívánta előtérbe helyezni. A vita október 27-én kezdődött, amikor a sérelmek tárgyalásában eljutottak a 86. ponthoz, amely teljes egészében a nyelvről szólt. Mindekelőtt arról kívántak törvényt alkotni, hogy azoknak a törvényes hatalmaknak, bíróságoknak, amelyek még nem fogadták el a magyar nyelvet, „bizonyos idő rendeltessen, a’ melynek elteltével ezen nyelven való folytatására a’ köz dólgoznak köteleztessenek.”

²⁷ Uo., 111.

²⁸ Mindennapi: Horvát István pest-budai naplója 1805–1809, Bp., 1967, 368.

²⁹ HORVÁT István és FERENCZY János Levelezése, 150.

³⁰ Magyar Ország’ Gyűlésének Jegyző-Könyve..., Pest, 1807, 104–105.

³¹ DOMANOVSKY, i. m., II, 141.

A vita már ekkor kitört. A magyar nyelvnek ellenzői ahhoz a két, már jól bevált érvehöz folyamodtak, hogy semmit nem szabad erőltetni, valamint hogy mi lesz a latin nyelvvel.³² A magyar nyelvet támogatók érvelésében figyelemre méltó, hogy II. József nyelverendeletét esetleg követhető példaként említik: „A mi emlékezetünkre volt olyan idő, hogy három esztendő múlva, idegen nyelven folytathattak mindenek; miért ne lehetne tehát legfellyebb tíz esztendő alatt Magyar nyelven?”³³ A magyar nyelv bevezetését mindenekelőtt természetesen azok ellenezték, akik nem ismerték a nyelvet; leghangosabban talán a horvátok. Egy helyen azzal érveltek, hogy nem szabad erőltetni semmit, mert minden nemzet, de különösen a magyar irtózik minden kényszerítéstől.³⁴ A nyelv ellenzői ugyan még a gondolatától is elzárkóztak, hogy egyszer majd áttérjenek a magyarra, de ettől még minden további nélkül vallják magukat magyarnak. Természetesnek tartják, hogy ők a magyar nemzetnek a tagjai, csak nem magyarul beszélnek. Ebben az időszakban a Hungarus-tudat még tetten érhető, élő eszme volt.³⁵

A leghevesebben az oktatásügyről vitáztak a rendek. Nagyon tanulságos végignézni a különböző érveket és ellenérveket. Általános panasz volt, hogy nincs elegendő magyar tanító. Ugyan csak lépcsőről lépésre, de mégiscsak haladt valamit előre a magyar nyelv ügye, a magyar nyelvet ellenzők már nem mertek eleve elzárkózni a változtatástól, igaz, mindenféleképpen megpróbálták lassítani a folyamatot. A leghevesebb viták arról folytak, hogy törvénybe iktassanak-e bizonyos konkrét időt, amelynek elteltével kötelező magyarul tanítani, és ha igen, akkor hány év legyen ez.³⁶ Az ellenzéknek a legfőbb érve és célja az volt, hogy „ha a’ kívánt cél elérésére elégtelen három esztendő, tétetődgyön hat, nyóltz vagy tíz esztendő is, tsak bizonyos határ légyen, a’ mellyen túl ne lehessen menni. [...] Minden Nemzetnek különös a’ nyelve, és nem is lehet azt Nemzetnek mondani, a’ mellynek bizonyos nyelve nints. Ha tsak kötelező Törvényeket ez iránt nem hozunk, haszontalan minden igyekezetünk. Már 17. esztendeje, hogy a’ Magyar nyelv’ gyarapításán majd tsak nem minden Ország’ Gyűlésén törekedünk, és még is kevésre mehettünk, nem lévén végre hajtó elegendő ereje az ez iránt hozott Törvényeknek.”³⁷

A másik oldal érvei között is több említésre érdemes található – például amikor arról vitáztak a rendek, hogy a törvénykezésben is be lehetne vezetni a magyar nyelvet –, az egyik aulikus érzelmű követ főlszólalásában a következőket mondta: „Az egész Magyar Törvény Könyvben Magyarúl semmi sintsen egy esküvés’ formáján kívül. Az Országunk díszét eddig is tsak a’ nevelte, hogy Deákúl tudtunk. Ezen nyelv által lettünk esméretesekké a’ többi Nemzeteknél. E’ nélkül most is régi homályunkba maradtunk volna. Ki beszél egész Európába Magyarúl a’ mi Országunkon kívül. De itthon is, ha egyszer elfelejtjük a’ Deák nyelvet, valamint régenten, úgy nem sokára tulajdon Leveleink’

³² *Magyar Ország’ Gyűlésének Jegyző-Könyve*, 514.

³³ *Uo.*, 514–515.

³⁴ *Uo.*, 533–534.

³⁵ A Hungarus-tudat eredetéről lásd TARNAI Andor, *Extra Hungariam non est vita... (Egy szállóige történetéhez)*, Bp., 1969.

³⁶ *Magyar Ország’ Gyűlésének Jegyző-Könyve*, 530–531.

³⁷ *Uo.*, 532–533.

megértésére a' Papokra, vagy Idegenekre szorúlni fogunk.”³⁸ Az érvelő tehát tisztában van nyelvünk különlegességével, nevezetesen azzal, hogy egész Európában, sőt az egész világon sehol sem beszélik és nem is értik a magyar nyelvet, kizárólag csak ebben az országban. Számára azonban ez éppen hogy nem érték, hanem valamiféle olyan hátrány, amelyet nemhogy ápolni kellene, hanem leginkább el kellene tüntetni. Egyébként a magyar nyelvet támogató felszólalók többnyire a hangadó tiszai vármegyéből valók. Különösen heves volt a Sáros vármegyei első követ, Péchy János, akinek az utasításában egyébként egyetlen szó sincs a nyelvügyről. De például egy ízben Hont és Zala vármegye is ragaszkodott ahhoz, hogy vegyék jegyzőkönyvbe, miszerint az ő utasításuk ennél sokkal szélesebb körű, és hogy a magyar nyelv ügyében eddig hozott intézkedéseket kevésnek tartják.³⁹

Az udvar viszont egyáltalán nem kívánt a magyaroknak nagyobb teret engedélyezni. Baldacci a nemzeti törekvések minden fajtáját ellenezte, most is fölháborította, hogy a rendek egyáltalán tárgyalni merték a nyelvkérdést. Amikor pedig a tiszai kerületek fölvetették a nyelvművelő társaság, a múzeum és egy nemzeti színház alapításának tervét, azonnal fölháborodását fejezte ki a királynak. Jelentésében megemlítette, hogy a magyarok a tervezett nemzeti intézettel még jó sokáig nem jutnak előbbre, hiszen a horvát, a szlavón és a szláv küldöttek biztosan nem fogják támogatni. Két nap múlva azonban kénytelen volt jelenteni, hogy még a szláv megyék is lelkes hívei a nyelvművelő társaságnak és a magyar színháznak. Baldacci úgy vélte, hogy a magyarok igazi keménységgel fogják véghez vinni a magyarosítást, és letaposnak mindent, ami nem a Kaukázusból származik. Végeredményben kifejtette, hogy ez óriási összeget emészt majd föl, s végül több magyar nyelvtanár lesz, mint magyar katona.⁴⁰

Jelentései megtették a hatásukat a császárra. A rendek döbbenet vették tudomásul, hogy a király jóformán valamennyi kérésüket elutasította. Mindössze egyetlen kis törvénycikkelyt engedélyezett, az 1807/24-est: *A magyar országos Széchényi-könyvtárról*.⁴¹ Ebben a rendek hálás szívvel emlékeznek Széchényi Ferencre, aki egy fölállítandó nemzeti múzeum alapjait is lerakta a könyvtár mellett. A múzeum felállításáról a részletes törvénycikkely a következő diétán született meg: az 1808/8-as számú.

A nyelvkérdés pedig szorosan összefügg mindezzel, hiszen a magyar nemzet egyik legfőbb értéke a nyelv. Hivatalos előrelépés a magyar nyelv ügyében, vagyis törvény, hosszú ideig nem születik még. A következő is majd csak 1830-ban, onnét pedig még újabb tizennégy év, mire a folyamat közigazgatási szinten lezárul.

³⁸ *Uo.*, 553–554.

³⁹ *Uo.*, 555.

⁴⁰ SZEKFÜ, i. m., 292–293.

⁴¹ *Corpus Juris Hungarici*, 224.